

ПОЕТИКА.
ІСТОРИЧНА ПОЕТИКА

<http://doi.org/10.31861/pytlit2023.108.049>

УДК 821.112.2-311.6.091“19/20”

**КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ
ПОДОЛАННЯ ТРАВМАТИЧНОГО МИНУЛОГО
(НА ПРИКЛАДІ НОВІТНЬОГО НІМЕЦЬКОМОВНОГО
РОМАНУ ПОКОЛІНЬ)**

Ольга Гречешнюк

orcid.org/0000-0002-5092-0097

Hrecheshnyukolya@i.ua

Аспірантка

Кафедра світової літератури

Львівський національний університет імені Івана Франка

Вул. Університетська, 1, м. Львів, Україна, 79000

Анотація. Проаналізовано процес «переосмислення минулого» у німецькомовному літературознавчому та суспільно-політичному дискурсі. Виявлено, що німецький народ активно працює з власним минулим, формуючи нові національні установки та цінності. Наступні покоління, що прийшли на зміну очевидцям і безпосереднім учасникам страшних злочинів минулого століття (Друга світова війна, Голокост, націонал-соціалізм), не дистанціюють себе від цих подій, а радше, навпаки, приймають всю правду. Наголошено, що після падіння Берлінського муру в 90-х ХХ століття почали з'являтися романи письменників, в яких відкрито та без ілюзій зображена ця найжахливіша сторінка з історії Німеччини. Показано, що у таких романах на прикладі власних сімейних переказів автори порушують важливі питання щодо колективної вини та відповідальності німецького народу за скоєні злочини. Описуючи в творах біографії щонайменше трьох поколінь однієї родини, письменники демонструють, наскільки змінюються світогляд та думки людей з часом та як це впливає на процес подолання історичного травматичного досвіду для цілого народу. Зокрема, розглянуто твори У. Тімма «На прикладі мого брата», Т. Дюкерс

«Небесні тіла», М. Марон «Небесні тіла» та ін. Окрім цього, проаналізовано схожу ситуацію, яку ми спостерігаємо і в українському літературознавчому просторі протягом останніх двадцяти років. Ціла низка авторів порушує важливі історичні теми, в тому числі переосмислення минулого у своїх сімейних сагах. Особливу увагу приділено роману С. Андрухович «Амадока» та виокремлено його ключові ознаки, які наголошують на актуальності такої літератури. Застосовано культурно-історичний та порівняльний методи, важливе місце відведено біографічному аналізу.

Ключові слова: роман поколінь; історична пам'ять; сімейна пам'ять; колективна вина; відповідальність поколінь; травма; подолання минулого.

Після закінчення Другої світової війни питання щодо осмислення національного минулого спричинило одну з ключових дискусій як у політичному, так і суспільному житті Європи. Найбільше це стосувалося переможеної країни-агресора Німеччини. Повоєнна розруха, економічна криза, зовнішня окупація країни та її розподіл остаточно поклали край пануванню націонал-соціалістичного режиму, що неабияк вплинуло на свідомість населення. Прийнята 1945 року на Потсдамській конференції політична програма «чотирьох Д» (денаціоналізації, демократизації, демілітаризації, декартелізації) дала початок новому шляху розвитку культури історичної пам'яті та розвінчування її міфів. Так розпочинався перший етап всенаціонального процесу «подолання минулого», який триватиме до 1949 року. Тоді активно відбувалося нав'язування зовнішніми сторонами думки щодо вини та відповідальності всього населення Німеччини за жахливі злочини керівної влади, що одразу ж викликало несхвальні відгуки серед переможених. Адже велика частина німців спочатку вважала себе жертвою жорстокої «спокуси» націонал-соціалізму, яка тепер втратила все (Арендт 2005: с. 163–168). І справді, більшість німців вважали себе у перші повоєнні роки лише жертвами режиму. Та, попри це, по цілій країні активно поширювалася політика денацифікації – кожен німець старший 18-ти років, який займав ключову посаду, повинен був заповнити спеціальну анкету, яка складалася з 131-го питання, і при цьому заявити відкрито про свою

належність до нацистських організацій. Залежно від відповідей вони поділялись на 5 категорій: головні винуватці, злочинці, менш небезпечні злочинці, співники та непричетні (Ромайке 2016: с. 21). В залежності від категорії на особу накладалися відповідні санкції у вигляді штрафів, конфіскації майна, позбавлення волі чи примусової праці. Це означало не що інше, як те, що після повалення режиму Гітлера політичний клімат Німеччини зазнавав змін – судові процеси, розслідування, арешти колишніх можновладців та військовослужбовців проходили через усю країну неодноразово.

У повоєнні роки німецьке суспільство характеризувалося сильним прагненням до розвитку демократичних порядків у країні, та насамперед – до віднайдення власної ідентичності. Велику роль у цьому плані відіграли вчення філософів-екзистенціалістів М. Гайдеггера та К. Ясперса, які відкрили нові альтернативи формування повоєнної свідомості німців та осмислення народної трагедії. Тут слід згадати працю К. Ясперса «Проблема вини», яка виходить одразу ж після закінчення війни, в 1946 році. Вчений уперше у такий важкий для країни час наважується заговорити про злочини націонал-соціалізму, зокрема про масове знищення людей – Голокост. На його думку, кожен житель Німеччини повинен відкинути всі ілюзії та незрозумілості і глянути на своє минуле більш упереджено. Адже саме для перспективного майбутнього потрібно добре зрозуміти власне минуле. Мислитель чітко окреслив типи вини в залежності від усвідомлення німцями власної відповідальності за злочини нацизму (*кримінальна вина* – лежить на тих, хто скоїв злочини; *політична вина* – відповідальність громадян за наслідки дій, вчинених їхньою державою; *моральна вина* – відповідальність за власні вчинки та *метафізична вина* – покладається на кожного, хто не зміг «зробити все, що він міг би вчинити, аби перешкодити злочину» (Jaspers 1946).

Окреслені ідеї К. Ясперса не одразу знайшли підтримку серед простого населення Німеччини, проте вони мали позитивний відгук в інтелектуальних колах суспільства. Зокрема, про тему вини та відповідальності німецького народу перед жертвами війни заговорили письменник Г. Гессе, психолог Карл Густав Юнг, політологиня Ганна Арендт та багато ін. Так, 1946 року у Швейцарії

нобелівський лауреат Г. Гессе виступив із публічним листом, в якому розкритикував самовиправдання німців:

Сьогодні вони детально розповідають, що всі ці роки однією ногою були в концтаборах, і я повинен їм відповісти, що серйозно я сприймаю лише тих, хто двома ногами побував у таборі, а не однією в таборі, а іншою – в партії (Hesse 1946).

Проте так чи інакше процес осмислення минулого було розпочато. Представники інтелектуальної спільноти Німеччини активно вивчали власну історію та робили відповідні висновки. Створення у 1949 році двох незалежних німецьких держав, ФРН та НДР, стало початком другого етапу процесу «подолання минулого», який тривав до 1959-го. Учений А. Кудряченко у своїх дослідженнях неодноразово наголошує, що саме цей період характеризувався значним впливом міжнародного політичного контексту. Так, у Західній Німеччині, попри багатообіцяючі зміни у повоєнному житті країни, все ж таки новою владою на державному рівні підтримувалась тактика «замовчування минулого», а поразка у війні сприймалась як принизлива капітуляція. Проте існувала думка, що сприяння союзників допоможе у політичному та духовному оновленні країни. Натомість у Східній Німеччині розрив із націонал-соціалістичним минулим характеризувався побудовою робітничо-селянської держави.

Наступний етап проговорення національного минулого охоплював 1960–1989 рр. На політичному рівні зароджується нова історична культура. На зміну поколінню очевидців тоталітарного режиму, які не хотіли порушувати мовчанку, прийшло покоління їхніх дітей, які почали чинити спротив своїм батькам, розголошуючи те, що так ретельно приховувалося. Саме це покоління, відсторонивши себе від старшого, стало активно та відкрито обговорювати тему націонал-соціалізму та Голокосту. Масово по всій Німеччині починають з'являтися музеї, виставки та акції, присвячені викриттю злочинів режиму Адольфа Гітлера. А вчинок канцлера Віллі Брандта (1969–1974 рр.) здивував не лише всіх німців, а й цілий світ. Під час свого візиту в Польщу він попросить привселюдно вибачення у євреїв, ставши на коліна перед

пам'ятником повстанцям Варшавського гетто. Ніхто не очікував на цей жест з боку політика, а дехто навіть зреагував обуренням. Однак Брандт у своїй політичній діяльності керувався принципом, що *немає народу, який міг би сховатися від власної історії*. І тому він зробив те, що «годиться зробити людині, коли їй бракує слів» (Гілле, Бозен і Романець: 2020). Цим вчинком канцлер змінив ставлення світової общини до німців та покладає початок відкритому проговоренню німецьким урядом своєї вини у масовому знищенні людей.

Варто також згадати і промову Федерального президента Р. фон Вайцзеккера, який вперше офіційно на державному рівні визнав 8 травня 1945 року днем визволення Німеччини від гітлерівського фашизму. «Промова Вайцзеккера стала офіційним благословенням перетворення пам'яті про нацистське минуле на центр політичної культури», – зазначає А. Кудряченко (Кудряченко 2019: с. 67).

Велике значення в обговоренні нацистського минулого мала «суперечка істориків» 1986–1987 рр., в якій взяли участь провідні європейські науковці (Е. Нольте, А. Гільгрубер, Г. Моммзен, Ю. Габермас та ін.). У ході цієї дискусії активно обговорювалося питання взаємозв'язку між концентраційними таборами СРСР та Третього Рейху. Порівнюючи дві диктатури, історики припускали їхню подібність, а війну Німеччини проти Радянського Союзу трактували як захисну реакцію нацизму проти більшовизму. Найактивніше себе показав німецький філософ та соціолог Ю. Габермас, який наголошував на відповідальності всіх поколінь німців за злочини нацизму:

головним елементом політичної культури ФРН, підтвердженням її демократичного поступу стала пам'ять та відповідальність німців за націонал-соціалізм і, передусім, за Голокост. Цей концепт перетворився на один із вагомих чинників демократичного профілю ФРН як держави і німецького суспільства загалом (Кудряченко 2019: с.68).

На початку 90-х рр. минулого століття падіння Берлінського муру та об'єднання Німеччини остаточно змінило процес осмислення народної трагедії. Після 1990 року настає четвертий етап «подолання минулого» в Німеччині. Третє покоління внуків

молодих людей <...> все більше цікавиться історією сім'ї, в якій вони народились. Вони сприймають себе не як самостійних окремих індивідів, а як учасників групи (покоління чи сім'ї), в яку об'єднані не за власним бажанням (Assmann 2006: с. 22).

Тому нове покоління звертається до історії родини, в якій вони зростали, щоб краще зрозуміти себе та віднайти власну ідентичність. «Молоді люди відповідальні не за те, що було в минулому. Вони відповідальні за те, у що ця історія може перетворитися в майбутньому», – стверджував президент Вайцеккер (Weizsäcker 1985). Саме ці слова чудово характеризують те, що зараз відбувається в країні – аби впевнено крокувати вперед і знати, хто ти, потрібно розібратися з минулим і не забувати його. У цей час відбувається активне обговорення книги «Добровільні підручні Гітлера» (1996) американського дослідника Голокосту Д. Голдгагена (Goldhagen 1996). Роздуми сина єврейського історика, який пережив катування в гетто, про націонал-соціалістичний режим та причини мордування євреїв у часи Другої світової війни змусили молоде покоління німців ще раз поміркувати над власним минулим та кинути докір власним батькам за вчинені у минулому злочини.

Що стосується пострадянського простору, то процес «переосмислення минулого» не характеризується такою активністю, як, скажімо, у західній Європі. Деякі країни ще й до сьогодні позитивно підтримують зв'язок із комуністичним минулим (наприклад, країни середньої Азії, Росія). Країни Балтії ж, навпаки, відокремили себе ще в 90-х роках від союзних держав і запустили процес «націоналізації історії», про що свідчить сьогодні доволі високий рівень культурного та політичного розвитку даного суспільства. Україна досить довго знаходилась у невизначеній зоні – після 90-х років минулого століття наша країна перебувала під постійним тиском держави- правонаступниці союзу, а тому процес «пропрацювання минулого» дещо затягнувся. Лише на початку 2000-х рр. на політичній та суспільній арені України з'явилося нове покоління, в якого кардинально помінялося сприйняття минулого. Ця молода генерація поставила перед собою завдання переосмислити історію власної країни в досвід, який би став джерелом формування

нового демократичного суспільства. Відтак події 2013 року, зокрема Революція гідності, російсько-українська війна, яка триває до сьогодні, дедалі більше розмежують нас з тими, хто «писав» нашу історію впродовж ХХ ст.

Те, що відбувається в країні тепер – це наймасштабніше за весь час незалежності переосмислення спадку тоталітарної радянської системи, яке, за словами В'ятровича, голови Українського інституту національної пам'яті, спровокувала розв'язана росією війна на Донбасі. А «криголамами», які рухають цей процес, є люди, яких ця війна торкнулася безпосередньо:

Очевидно, що інший надзвичайний крок, який зараз триває, який ще довго буде тривати – це, власне, переосмислення радянського минулого. Я категорично не згоден із закидами, <...> що ми нібито вириваємо радянське минуле з нашої історії. У жодному випадку. Воно там повинне бути як приклад того, чого ніколи не повинно повторитися. Тобто ми, навпаки, повинні про це дуже серйозно пам'ятати, про це дуже серйозно дискутувати, це дуже серйозно вивчати (В'ятрович 2019).

Звичайно, цей процес опрацювання національного минулого знаходиться лише на початковому етапі, проте механізм роботи з пам'яттю запущено. І цей величезний крок веде український народ до самоствердження як незалежного вільного демократичного суспільства.

Слід наголосити, що й письменники активно долучаються до загальнонаціонального процесу відновлення історичної пам'яті. Завдяки посиленням на власний досвід та переповіданням власних правдивих сімейних історій оголюють минуле своєї країни перед усім світом. У новітній німецькомовній літературі тема націонал-соціалізму, Голокосту та їхнього впливу на приватне життя людей є однією з найбільш обговорюваних.

Опрацювання того трагічного досвіду триває й до сьогодні, внуки й правнуки свідків та безпосередніх учасників і далі несуть на собі тягар минулого, що став частиною сімейних історій. Адже пережите не зникає безслідно, воно залишає свою печать й відбитки в зовсім неочікуваних місцях і звучить по-новому для кожної генерації (Варецька 2022: с. 106).

Саме з кінця 90-х рр. минулого століття в суспільстві відкрито ставиться питання про причетність звичайних пересічних громадян Німеччини до Другої світової війни, режиму Гітлера та Голокосту. Особливо впродовж останніх двадцяти років дедалі частіше з'являються друком романи, що зримо засвідчують прагнення людини «зануритись у минуле та у цьому минулому знайти себе» (Wehdeking 2003: с. 7). А тема націонал-соціалізму «розкривається з перспективи другого і третього повоєнних поколінь» (див. Seegers 2006) на тлі сімейної історії автора чи авторки. Це генераційні романи «На прикладі мого брата» Уве Тімма („Am Beispiel meines Bruders“, 2003), «Листи Павла» Моніки Марон, «Небесні тіла» Тані Дюкерс („Himmelskörper“, 2003), «Такі ми є» Гілі Люстігер („So sind wir“, 2005) та ін. У цих творах письменники відновлюють ті, ще не зовсім втрачені, моменти особистих життєписів, які в сукупності дають інакшу картину бачення, розуміння й усвідомлення великих трагічних подій ХХ століття:

У сучасних генераційних романах, які тематично стосуються Другої світової війни, суспільні покоління і покоління сімейні тісно пов'язані між собою. А це означає, що історичних персонажів зображено крізь призму сім'ї як батька, сина чи дідуся. А у послідовній сукупності «історія, суспільство і сім'я» прихований потенціал тих текстів <...>. Колективна велика історія переоповідається у зменшеному форматі як сімейна історія, об'єднуючи приватне та суспільне, –

зауважує у своїй науковій розвідці культурологиня Алайда Ассманн (Assmann 2006: с. 24).

Саме в німецькомовних генераційних романах письменники активно працюють із темою історичного минулого та його переосмислення: «Це і тема мовчання і замовчування – знання та незнання представників покоління війни – поєднана з питаннями вини» (Eigler 2005: с. 91). Цікаво, що науковець Й. Гарбе визначає сучасні романи поколінь як *романи часу*: «Яскравою рисою таких романів, опублікованих за останніх двадцять років, є наявність у них минулого: історичний елемент виступає інструментом розуміння сьогодення...» (Garbe 2002: с. 13). Це означатиме, що

однією з найважливіших змістових складових генераційного роману є звернення письменника до реальних історичних подій, а також до конкретних ситуацій з власної біографії.

Наприклад, роман представника другого повоєнного покоління, – Уве Тімма «На прикладі мого брата» – один з найяскравіших зразків роману поколінь. Твір найбільш автобіографічний у творчості письменника: це історія про старшого брата Уве, Карла-Гайнца, солдата СС, який служив у танковій дивізії «Мертва голова», про батька, колишнього льотчика Люфтваффе під час Другої світової війни, та про матір – найкращу жінку в його житті. «На прикладі мого брата» – це своєрідна сповідь У. Тімма про свою сім'ю, яка опинилась у центрі бойових дій, а особливо про старшого брата, якому і відведене центральне місце у романі. У період війни їхній дім був знищений під час бомбардування, а 18-річний брат Уве, який був добровольцем у військах СС, помер після того, як йому ампутували обидві ноги, і був похований на військовому кладовищі в Україні. Все, що залишилось від нього, це коробочка з його листами та щоденником. Саме ця знахідка наштовхнула автора заглибитись у минуле власної сім'ї та країни і опрацювати це все у романі.

У творі У. Тімма висвітлює, поряд із проблемою вини, тему причетності до тоталітарного режиму німецького народу з точки зору покоління очевидців – батька, мати і брата (через велику різницю у віці він відносить його до покоління війни), і з власної перспективи як представника повоєнного покоління. Власне на такому прикладі він показує, як відбувалося переосмислення травматичного минулого Німеччини.

Батько Уве воював під час Першої світової війни, був простим льотчиком Люфтваффе під час Другої світової війни. І як згадує сам автор: «...я не пам'ятаю, щоб батько коли-небудь відчував почуття провини» (Тімма 2003). Вже у повоєнний час він абсолютно не виявляв жодного каяття за страшні вчинені дії, мовляв, усе робилося не з його власної волі, «лише послухно виконувався наказ» (Тімма 2003). Батько не зізнався відверто про причетність до злочинів режиму: «Цю мовчанку можна було пояснити потаємним бажанням залишитись непоміченим <...> він став боягузом, який все приховував» (Тімма 2003). Тобто, замість того, щоб відкрито

проговорити все те, що скоював у час своєї служби націонал-соціалістичному режиму, він намагався щоразу, коли заходила про це мова, спритно обіграти цю тему:

Батько служив у Люфтваффе. Про це він розповідав, розповідав також про майстерно виконані польоти над Росією та Фінляндією. А до вбивства євреїв війська Люфтваффе не мало ніякого відношення, запевняв він (Timm 2003).

Про батькову неготовність визнати помилки минулого свідчило і те, що він часто вдавався до жартів «...переважно про Третій Рейх, Гітлера, Геббельса чи Рібентропа» (Timm 2003).

Така модель поведінки характеризує його як яскравого представника першого покоління війни, яке підтримувало політику замовчування та не бажало викривати своє злочинне минуле.

Старший брат письменника – Карл-Гайнц, про якого йде мова в романі, став продуктом батькового виховання, орієнтованим на послух, дисципліну, прояв хоробрості та виконання наказів. Уве завжди був у його тіні:

Своєю присутністю і водночас своєю відсутністю він супроводжував мене все моє дитинство – у смутку матері, сумнівах батька <...>. Про нього завжди говорили, і це завжди були розмови про те, який він був мужній та справедливий. І навіть, коли про нього не говорили, він однаково був присутній, і був ближчим ніж інші мертві – через розповіді, фотокартки та батькові порівняння його з іншими, в тому числі і зі мною (Timm 2003).

Уве у своєму інтерв'ю для однієї німецької газети зазначав, що брат завжди був присутній у їхній сім'ї:

Карл-Гайнц завжди був як приклад для наслідування, образ героя, що загинув на війні. Про це не говорилося прямо та відверто, але у родинних спогадах він завжди був наймужнішим та найслухнянішим. Ці риси старалися передати і мені мої батьки (Bartels 2003).

І таких випадків у Німеччині було безліч. Письменник на прикладі власної сімейної історії показав усе німецьке суспільство.

Покоління очевидців звикло до терору Третього Рейху і звикло до того, що їхню думку ніхто не брав до уваги. Вони не змогли визнати себе злочинцями, а тому і не впоралися із завданням щодо подолання власного минулого. Натомість їхні діти розірвали мовчанку і запустили суспільний процес осмислення минулого. Так, Уве Тімм хотів для себе зробити правильні висновки щодо травматичної історії, зрозуміти поведінку батька та правильно розцінити вчинки старшого брата. Письменник розуміє, що власне «я» він зможе відшукати лише у сімейній історії, оскільки сам є невід'ємним елементом власної родини. Він наголошує, що прагне саме письмом наблизитись до своєї сім'ї, свого брата, бо для нього це спроба згадати, переосмислити та зрозуміти те, що утримувалось так довго у пам'яті. Дуже йому в цьому допоміг братів щоденник із коротенькими та лаконічними записами, під якими крилися натяки на жорстокі та страшні події. У своїх інтерв'ю Уве Тімм часто зізнається, що йому було надзвичайно складно й лячно дізнаватися щоразу щось негативне про свого брата. І справа не лише у факті, що той добровільно вступив у війська СС, а у тому, що активно брав участь у перестрілках з партизанами та у вбивстві євреїв:

Писати про брата – означає писати і про нього, про батька. Схожість із ним, мою схожість, легко розпізнати через подібність, знову ж мою, з братом. Наблизитися до обох, написавши про них, – для мене це спроба по-новому, по-справжньому згадати те, що утримувалося в пам'яті бездумно, просто так (Timm 2003).

Війна для сім'ї Тіммів – це приватна справа, в якій національна та родинна історія трактуються в одному контексті.

Представниця другого повоєнного покоління, німецька письменниця Моніка Марон в автобіографічному романі «Листи Павла» реконструює історію трьох поколінь власної сім'ї. Жвавий інтерес до минулого спровокований давньою знахідкою – ящиком зі старими фотографіями, листами та документами її бабусі та дідуся. Власне, це і стало причиною написання генераційного роману, дія якого розкривається на тлі великої економічної кризи, Другої світової війни, націонал-соціалізму, існування НДР, падіння Берлінської стіни та початку будівництва «нової німецької держави».

Розпочинає авторка твір з розповіді про її дідуся Павла Іглаша – польського єврея, який своїй дружині та дітям пише листи з гетто Белхатов, що у Польщі. Авторка фрагментарно повертається у минуле і розповідає читачеві про юність діда, одруження з бабусею Жозефою, яка була католичкою, про переїзд у Берлін, про їхніх чотирьох дітей, в тому числі й про свою матір Хеллу, про страшні події панування нацистського режиму в Німеччині та про дивну смерть дідуся, як жертви гітлерівської політики. У другій частині роману авторка пише про себе.

Оскільки це генераційний роман, то важливе значення при аналізі теми переосмислення минулого мають взаємостосунки сімейних поколінь головної героїні, їхнє бачення та розуміння історії. Себе авторка зображує у романі як представницю покоління, яке «розпочало формування нового демократичного суспільства у Німеччині» (Ассманн 2018). Для неї це більше ніж автобіографічний роман, це робота над власними спогадами та власною пам'яттю. У романі Моніка Марон часто наголошує на темі забуття та пригадування і пояснює, що іноді процес забуття – це свідомий акт певних зовнішніх чинників, який здійснюється цілеспрямовано: «підозрюю, що забуття служить нечисті та усьому поганому» (Maron 2001: с. 11).

Велика увага приділяється матері Моніки – Хеллі, яка пережила націонал-соціалістичний режим, переслідування батьків, жила в НДР, була комуністкою та дружиною Карла Марона – міністра внутрішніх справ НДР. Саме матір знаходить коробку з листами, які надсилав їй батько з гетто, та запевняє доньку, що зовсім забула про них. Для Моніки це дуже дивно, адже Хелла була дипломованою журналісткою і працювала все життя редактором у газеті. А тому факт про те, що вона нічого не пам'ятала і забула все, що відбувалось після 1939 року, як вона сама запевняла, став абсурдним для Моніки і лише ускладнив процес реконструювання сімейної історії та переосмислення минулого. Мати належала до старшого покоління, якому не хотілося оголювати минуле, і жила в східній частині Німеччині, де було заборонено про таке говорити. Її донька Моніка перебрала на себе цю відповідальність: «Я маю бути готова розуміти те, що продовження історії моєї сім'ї стосується

і мене, так наче це і є моє життя», – зазначає у романі сама авторка (Maron 2001: с. 13).

В українській літературі за останні десятиліття також з'являються схожі твори, які літературознавці, на відміну від своїх європейських колег, відносять до жанру сімейної саги. Це, наприклад, «Дім для Дома» (2017) Вікторії Амеліної, «Букова земля» (2019) Марії Матіос, «Музей покинутих секретів» (2009) Оксани Забужко, «Люди в гніздах» (2017) Олега Коцарева, «Амадока» (2020) Софії Андрухович та ін. Проте це не прості історії українських сімей, а серйозні опрацювання авторами проблеми пам'яті, травматичного минулого та спогадів. Актуальними для сучасних письменників стали ті часові проміжки, що були найбільш табуйованими та забороненими для громадян СРСР: Голодомор, Голокост, альтернативні радянським наративам погляди на Другу світову війну та інші воєнні конфлікти, до яких було залучено українців. Саме завдяки цим творам молодому читачеві вдається краще зрозуміти історію власного народу, адже всі ці реалії були і є частиною життя простих людей.

Особливої уваги заслуговує роман Софії Андрухович «Амадока» (Андрухович 2020), над яким авторка працювала цілих шість років. У творі тематично об'єднані три складні історії – сучасна війна на сході України, Голокост та Розстріляне Відродження. «Амадока» – це роман про пам'ять, а саме про призабуті сторінки історії, які залишаються незаповненими лакунами та білими плямами, що нагадують про себе щодня.

Головний герой роману – Богдан, воїн, який поранений потрапляє у госпіталь після важкого бою на сході країни. У нього пошматоване обличчя, він абсолютно нічого не пам'ятає. Згодом з'являється Романа, співробітниця одного з київських архівів (що не випадково!), яка називає себе його дружиною. Жінка забирає чоловіка додому і починає працювати з його пам'яттю – вона занурює молодика у минуле його родини Фрасуляків-Криводяків. Проте з самого початку Романа не договорює Богдану правду, та й він це розуміє, оскільки всі ці спогади не викликають у нього жодних емоцій. Починає жінка з розповіді про медсестру – бабусю Уляну та її стосунки з євреєм Пінхасом, відкрито обговорюючи тему Голокосту, потім розповідає про батька Богдана – професора,

пластичного хірурга. Не випадково авторка підбирає самі ці професії своїм героям. Так, обираючи цей фах, батько головного героя здобуває уміння заліковувати, розгладжувати шрами. Зрада, співпраця з ворогами – усе це треба витіснити й акуратно скальпелем вирізати рубці. Відмовляючись від небажаної пам'яті, він тим самим відмовляється від свого батька – вояка УПА, який загинув у концентраційних таборах.

Проте вже наступне покоління – Улянин внук – обирає своїм заняттям археологію, тобто роботу зі слідами, уламками втраченого минулого. Власне таким протиставленням поколінь авторка намагається зобразити те, як опрацьовується в Україні тема історичного минулого.

Працюючи над «Амадокою» і шукаючи додаткового розуміння в джерелах про Другу світову війну, Голокост чи сталінські репресії 30-х років, я зіткнулась із усвідомленням безвиході: більшість із тих історій назавжди залишаться розверзтими, несправедливими, неугавно болючими, неосягненими, – розповідає про роман Софія Андрухович. – Я збагнула, що їх неможливо виправити і загладити, їх ніяк неможливо змінити. І єдине, що можна було вдіяти з цією безвихіддю – це спробувати її висловити, перетворювати у слова (Лівін 2020).

Цим твором письменниця ставить реципієнту неоднозначні запитання: чи знаємо ми, хто пише нашу історію, і чи варто вірити всьому, що ми чуємо і бачимо? Окрім цього, С. Андрухович нагадала своїм читачам, що продовж багатьох років у школах ми вивчаємо, як наш багатостраждальний народ потерпає від загарбника. Але існує інша сторона медалі. І слід знати, що серед тих кривдників були й українці: вони записувалися в СС «Галичина», щоби помститися вчительці, прагматично підходили до вимінювання коштовностей у євреїв, співпрацювали з радянськими органами. Тобто у романі авторка порушує шаблон «жертви», з яким ми звикли себе ототожнювати, натомість відкриває новий і відкрито заявляє, що серед своїх було і багато злочинців.

Підводячи підсумок, можемо констатувати, що зумовлений історичними подіями ХХ ст. процес переосмислення минулого, що в Німеччині триває вже понад півстоліття, в Україні лише набирає

обертів. До сьогодні німецький народ працює з власним минулим, формуючи нові національні установки та цінності. Молоді покоління, що прийшли на зміну очевидцям тих жахливих подій, не дистанціюють себе від них, а радше, навпаки, приймають усю правду. У 2008 році Ангела Меркель під час виступу в парламенті Ізраїлю сказала:

Я глибоко переконана: як тільки Німеччина визнає свою відповідальність за моральну катастрофу німецької історії, ми зможемо зберегти людяність нашого майбутнього. Або ж іншими словами: людяність виростає з відповідальності за майбутнє (Merkel 2008).

Та не лише на політичному рівні ця тема актуальна, представники літературних кіл Німеччини активно долучаються до всенародного процесу переосмислення травми минулого. Особливо після падіння Берлінського муру в 90-х роках минулого століття в книгарнях країни почали з'являтися друком романи поколінь письменників, в яких відкрито та без ілюзій зображена найжахливіша сторінка з історії Німеччини – Друга світова війна, націонал-соціалістичний режим А. Гітлера та Голокост. У таких романах на прикладі власних сімейних переказів автори порушують важливі питання щодо колективної вини та відповідальності німецького народу за злочини проти життя людей. Історія щонайменше трьох поколінь однієї сім'ї, представлена як невід'ємна частина історії національної з метою збереження та відновлення пам'яті про минуле. Описуючи в творах життя своїх родин, письменники демонструють, наскільки змінюється світогляд та думки людей з часом та як це впливає на процес подолання історичного травматичного досвіду для цілого народу. Протягом останніх десяти років схожу ситуацію ми спостерігаємо і в українському літературознавчому просторі. Ціла низка авторів порушують важливі історичні теми, в тому числі й переосмислення минулого у своїх сімейних сагах. І актуальність такої літератури лише зростає.

- Андрухович, С. (2020). *Амадока*. Львів : Видавництво Старого Лева, 832 с.
- Арендт, Х. (2005). *Джерела тоталітаризму*. Пер. з англ. В. Верлоки і Д. Горчакова. Київ : Дух і Літера, 584 с.
- Ассманн, А. (2018). 50 років після 1968-го ми говоримо не про історію покоління, а про міф довкола. *VECTOR:media*. URL: <https://veme.news/texts/50-rokiv-pislya-1968-go-mi-govorimo-ne-pro-istoriyu-pokolinnya-pro-mif-pro-nogo/> (дата звернення: 30.11.2022).
- В'ятрович, В. (2019). Україна «не вириває» радянське минуле з історії, а переосмислює його. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-viatrovych-istoriya-radianske-mynule/29825373.html> (дата звернення: 28.12.2022).
- Варецька, С. (2022). Феномен каяття й спокути в романі «Траєкторією краба» Гюнтера Граса. *Сіверянський літопис*, № 2, (164), с. 105–110.
- Гіллі, П., Бозен, Р. і Романець, Р. (2020). Віллі Брандт на колінах: 50 років великому жестові у Варшаві. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/willy-brandt-na-kolinakh-50-rokiv-velykomu-zhestu-u-warszawi/a-55828231> (дата звернення: 15.01.2023).
- Кудряченко, А. (2019). Політика «подолання минулого» у Федеративній Республіці Німеччина. В: Кудряченко, А. (ред.). *Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті*. Київ : Інститут всесвітньої історії НАН України, с. 56–75.
- Лівін, М. (2020). «Пам'ять і забуття». Про що нова книга Софії Андрухович «Амадока». *The Village Україна*. URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/book-of-the-week/295665-pro-scho-nova-velika-kniga-sofiyi-andruhovich-amadoka-poyasnyue-sama-avtorka> (дата звернення: 19.01.2023).
- Ромайке, С. (2016). *Правосуддя перехідного періоду в Німеччині після 1945 та 1990 років*. Нюрнберг : Міжнародна академія Нюрнберзьких принципів, 71 с.
- Assmann, A. (2006). *Generationsidentitäten und Vorurteilsstrukturen in der neuen deutschen Erinnerungsliteratur*. Vien : Picus, 60 S.
- Bartels, G. (2003). „Ich wollte das in aller Härte“. *Die Tageszeitung*, 13. September. URL: <http://www.taz.de/!711103/> (дата звернення: 19.01.2023).
- Eigler, F. (2005). *Gedächtnis und Geschichte in Generationenromanen seit der Wende*. Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH&Co, 259 S.
- Garbe, J. (2002). *Deutsche Geschichte in deutschen Geschichten der neunziger Jahre*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 284 S.
- Goldhagen, D. (1996). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and The Holocaust*. New York : Alfred A. Knopf, 622 p.
- Hesse, H. (1946). „Brief“. *National-Zeitung Basel*, 26. April. [Abgedruckt in Wagenbach, K. (Hg.) (1979). *Vaterland, Muttersprache. Deutsche*

- Schriftsteller und ihr Staat von 1945 bis heute*. Berlin : Verlag Klaus Wagenbach, S. 51].
- Jaspers, K. (1946). *Die Schuldfrage*. Heidelberg : Lambert Schneider, 106 S.
- Maron, M. (2001). *Pawels Briefe*. Frankfurt a. M. : Fischer Taschenbuch Verlag, 205 S.
- Merkel, A. (2008). Rede von der Bundeskanzlerin Dr. Angela Merker von der Knesset am 18. März 2008 in Jerusalem. *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-796170> (дата звернення: 20.02.2023).
- Schulze, L. (2006). *Vom Umgang mit nationalsozialistischer Vergangenheit in der deutschen Gegenwartsliteratur*. München : GRIN Verlag, 98 S.
- Seegers, L. (2006). Tagungsbericht: Generationsidentitäten nach 1945 in Deutschland. *H-Soz-Kult*, 21. Februar. URL: www.hsozkult.de/conferencereport/id/fdkn-119729 (дата звернення: 19.01.2023).
- Timm, U. 2003. *Am Beispiel meines Bruders*. Köln : Kiepenheuer&Witsch, 160 S.
- Wehdeking, V. (2003). Mentalitätswandel in der Gegenwartsprosa. Berliner Autor(inn)en und Themen. In: Wehdeking, V. und Corbin, A.-M. (Hrsg.). *Deutschsprachige Erzählprosa seit 1990 im europäischen Kontext*. Trier : Wissenschaftlicher Verlag Trier, S. 7–25.
- Weizsäcker, R. (1985). Gedenkveranstaltung im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges in Europa. *Bundespräsidialamt*. URL: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html (дата звернення: 01.02.2023).

CULTURAL AND HISTORICAL CONTEXT OF STRUGGLE OF OVERCOMING THE TRAUMATIC PAST (ON THE EXAMPLE OF MODERN GERMAN GENERATIONAL NOVEL)

Olya Hrecheshnyuk

orcid.org/0000-0002-5092-0097

Hrecheshnyukolya@i.ua

Department of World Literature

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska Street, 1, 79000, Lviv, Ukraine

Abstract. This article deals with the process of “reinterpretation of the past” in the modern German literature, social and political discourse. The research demonstrates, that the German people actively work with their own past and form new national attitudes and values. The generation, who replaced the eyewitnesses

and participants of the terrible crimes of the last century (the World War II, the Holocaust, National Socialism), does not distance themselves from these events, but, on the contrary, accept the whole truth. The results of the research show that after the fall of the Berlin Wall in the 90s of the 20th century, a lot of novels were published, which directly and without illusions demonstrate this most terrible page in the history of Germany. In such novels, on the example of their own family stories, the authors raise important questions about the collective guilt and responsibility of the German people for crimes against human life. The authors describe the lives of three generations of one family and demonstrate how the worldview and thoughts of people are changing over time and how this affects the process of overcoming a historical traumatic experience for German nation. This was especially shown in the works “Pawel’s letter” written by M. Maron and “Heavenly bodies” by T. Dückers, “In my brother’s shadow” by U. Timm. The similar situation we observe in the Ukrainian literature during the last twenty years. A number of authors raise important historical topics, including reinterpretation of the history and the past in their family sagas. A special attention is paid to S. Andruhovych’s novel “Amadoka”. The results of the research accentuate its key features, which emphasize the relevance of such literature. In this article the culture-historical and comparative methods are used, a lot of attention is paid to the biographical analyze.

Keywords: generational novel; historical memory; family memory; collective guilt; generational responsibility; trauma; overcoming the past.

References

- Andruhovych, S. (2020). *Amadoka* [Amadoka]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 832 p. (in Ukrainian).
- Arendt, H. (2005). *Dzherela totalitaryzmu* [The Origins of Totalitarianism]. Translated from the English by V. Verloka and D. Gorchakov. Kyiv : Dukh i Litera, 584 p. (in Ukrainian).
- Assmann, A. (2018). 50 rokiv pislia 1968 my hovorymo ne pro istoriiu pokolinnia, a pro mif dovkola [50 years after 1968 we are speaking not about the history of generation, but about the myth around us]. *VECTOR:media*. (in Ukrainian). URL: <https://veme.news/texts/50-rokiv-pislya-1968-go-mi-govorimo-ne-pro-istoriyu-pokolinnya-pro-mif-pro-nogo/> (accessed: 30.11.2022).
- Varetska, S. (2022) Fenomen kaiattia y spokuty v romani «Traiektoriieiu kraba» Giuntera Grasa [The phenomenon of guilt and redemption in the novel “Crabwalk” by G. Grass]. *Siverians’kyi litopys*, no. 2, (164), pp. 105–110. (in Ukrainian).
- Viatrovych, V. (2019). Ukraïna “ne vyryvaie” radianske mynule z istorii, a pereosmysluie ioho [Ukraine doesn’t pull out soviet past, but overthinks it]. Radio Svoboda. (in Ukrainian). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news->

- [viatrovych-istoriya-radianske-mynule/29825373.html](https://www.dw.com/uk/willy-brandt-na-kolinakh-50-rokiv-velykomu-zhestu-u-warszawi/a-55828231) (accessed: 28.12.2022).
- Hille, P., Romaniec, R. and Bosen, R. (2020). *Villi Brandt na kolinakh: 50 rokiv velykomu zhestovi u Varshavi* [Willy Brandt on the knees: 50 years since historic gesture in Poland]. *Deutsche Welle*. (in Ukrainian). URL: <https://www.dw.com/uk/willy-brandt-na-kolinakh-50-rokiv-velykomu-zhestu-u-warszawi/a-55828231> (accessed: 15.01.2023).
- Livin, M. (2020). "Pamiat' i zabuttia". Pro shcho nova knyha Sofii Andrukhovych "Amadoka" ["Memory and forgetting". What is the new book "Amadoka" by S. Andrukhovych about?]. *The Village Ukraïna*. (in Ukrainian). URL: <https://www.the-village.com.ua/village/knowledge/book-of-the-week/295665-pro-scho-nova-velika-kniga-sofiyi-andruhovich-amadoka-poyasnyue-sama-avtorka> (accessed: 19.01.2023).
- Romaïke, S. (2016). *Pravosuddia perekhidnoho periodu v Nimechchyni pislia 1945 ta 1990 rokiv*. [Transitional justice in Germany after 1945 and 1990]. Nuremberg : Mizhnarodna akademiia Niurnberz'kykh pryntsypiv, 71 p. (in Ukrainian).
- Assmann, A. (2006). *Generationsidentitäten und Vorurteilsstrukturen in der neuen deutschen Erinnerungsliteratur*. Vien : Picus, 60 S.
- Bartels, G. (2003). „Ich wollte das in aller Härte“. *Die Tageszeitung*, 13. September. URL: <http://www.taz.de/!711103/> (accessed: 19.01.2023).
- Eigler, F. (2005). *Gedächtnis und Geschichte in Generationenromanen seit der Wende*. Berlin : Erich Schmidt Verlag GmbH&Co, 259 S.
- Garbe, J. (2002). *Deutsche Geschichte in deutschen Geschichten der neunziger Jahre*. Würzburg : Königshausen & Neumann, 284 S.
- Goldhagen, D. (1996). *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and The Holocaust*. New York : Alfred A. Knopf, 622 p.
- Hesse, H. (1946). „Brief“. *National-Zeitung Basel*, 26. April. [Abgedruckt in Wagenbach, K. (Hg.) (1979). *Vaterland, Muttersprache. Deutsche Schriftsteller und ihr Staat von 1945 bis heute*. Berlin : Verlag Klaus Wagenbach, S. 51].
- Jaspers, K. (1946). *Die Schuldfrage*. Heidelberg : Lambert Schneider, 106 S.
- Maron, M. (2001). *Pawels Briefe*. Frankfurt a. M. : Fischer Taschenbuch Verlag, 205 S.
- Merkel, A. (2008). Rede von der Bundeskanzlerin Dr. Angela Merker von der Knesset am 18. März 2008 in Jerusalem. *Presse- und Informationsamt der Bundesregierung*. URL: <https://www.bundesregierung.de/breg-de/service/bulletin/rede-von-bundeskanzlerin-dr-angela-merkel-796170> (accessed: 20.02.2023).
- Schulze, L. (2006). *Vom Umgang mit nationalsozialistischer Vergangenheit in der deutschen Gegenwartsliteratur*. München : GRIN Verlag, 98 S.
- Seegers, L. (2006). Tagungsbericht: Generationsidentitäten nach 1945

- in Deutschland. *H-Soz-Kult*, 21. Februar. URL: www.hsozkult.de/conferencereport/id/fdkn-119729 (accessed: 19.01.2023).
- Timm, U. 2003. *Am Beispiel meines Bruders*. Köln : Kiepenheuer&Witsch, 160 S.
- Wehdeking, V. (2003). Mentalitätswandel in der Gegenwartsprosa. Berliner Autor(inn)en und Themen. In: Wehdeking, V. und Corbin, A.-M. (Hrsg.). *Deutschsprachige Erzählprosa seit 1990 im europäischen Kontext*. Trier : Wissenschaftlicher Verlag Trier, S. 7–25.
- Weizsäcker, R. (1985). Gedenkveranstaltung im Plenarsaal des Deutschen Bundestages zum 40. Jahrestag des Endes des Zweiten Weltkrieges in Europa. *Bundespräsidialamt*. URL: https://www.bundespraesident.de/SharedDocs/Reden/DE/Richard-von-Weizsaecker/Reden/1985/05/19850508_Rede.html (accessed: 01.02.2023).

Suggested citation

Hrecheshnyuk, O. (2023). Kul'turno-istorychnyi kontekst podolannia travmatychnoho mynuloho (na prykladi novitn'oho nimets'komovnoho romanu pokolin') [Cultural and Historical Context of Struggle of Overcoming the Traumatic Past (On the Example of Modern German Generational Novel)]. *Pitannâ literaturoznavstva*, no. 108, pp. 49–68. (in Ukrainian). <http://doi.org/10.31861/pytlit2023.108.049>

Стаття надійшла до редакції 1.04.2023 р.
Стаття прийнята до друку 15.05.2023 р.